

osvita.pl

Надія Кудикіна
Тетяна Кохно

Зміст та деякі особливості реалізації соціокультурної лінії навчання у процесі літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами викладання

Анотація. У статті розкривається реалізація соціокультурної лінії у процесі навчання літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами навчання.

Автор акцентує увагу на окремих особливостях читання української літератури учнями шкіл національних меншин.

Визначено, що повноцінне сприймання літературного твору залежить від рівня володіння українською мовою та читацької навички, які в учнів 5 класу шкіл національних меншин сформовані ще недостатньо.

Висвітлені основні завдання літературного читання та структуру програми в контексті реалізації соціокультурної лінії навчання.

Виокремлено основні принципи реалізації соціокультурної лінії у процес літературного читання.

Ключові слова: соціокультурна лінія навчання, школи з національними мовами викладання, навчальна програма, пояснювальна записка, особливості читання української літератури, літературне читання.

The content and some features of realization of socio-cultural studying line in the literature reading process in 5 grades in schools which is teaching on national languages

Annotation. This article reveals the realization of socio-cultural studying line in the literature reading process in 5 grades in schools which is teaching on national languages.

The author focuses his aim on the specific features of reading Ukrainian literature for students of minorities.

It is identified that, the full perception of literature depends on the level of Ukrainian language and reading skills, which are not sufficient enough for students of 5 grade.

The basic tasks of reading and the structure of the program is given in the context of socio-cultural studying line.

The basic principles of the socio-cultural line in the process of literary reading are separated.

Keywords: socio-cultural studying line, schools with national languages, studying program, explaining notes, features of reading Ukrainian literature, literature reading

Українська загальноосвітня школа, навчальний процес якої здійснюється національними мовами, зокрема польською, відіграє суттєву роль у становленні особистості, здатної брати активну участь у всіх сферах соціально-культурного життя України. У цьому контексті перед школою постає завдання формування в учнів соціально-культурної готовності до життя в суспільстві. Аналіз опублікованих джерел довів, що наукові пошуки у цьому напрямі

почали розгортатися у процесі виокремлення теорії соціалізації як самостійної галузі дослідження, яке відбулося у середині ХХ ст.

Педагогічний напрям досліджень соціально-культурного змісту був підготовлений науковими доробками філософів, соціологів, філологів, лінгвістів, психологів, культурологів. Специфікою педагогічних досліджень є погляд на соціалізацію як складний процес залучення особистості до соціально-культурного життя, у результаті чого вона отримує та усвідомлює свій соціально-культурний статус і соціальну роль, формує власний духовний світ та індивідуальність. Соціально-культурне формування особистості в шкільні роки є багатоаспектним явищем, яке відображає складну структуру системи цінностей і ціннісних орієнтацій в сфері соціального життя і духовної культури. До означеної структури включені певні групи, зокрема:

- цінності і ціннісні орієнтації загального характеру, пов'язані з усвідомленням особистістю значущості культури в житті людини і суспільства;
- мова як найбільша духовна цінність кожного народу, його суть, основа його буття, яка творить людину, культуру, історію;
- художньо-творчі цінності, які визначають його коло літературного читання, орієнтують учня на художньо-творчі види діяльності, (літературної, театралізованої, у галузі образотворчого мистецтва тощо).

Одним із шляхів формування готовності учнів шкіл із національними мовами викладання до подальшого соціально-культурного життя та здобуття професійної освіти є опанування змістом освітньої галузі «Мови і літератури». Актуальність досліджень із проблеми викладання літератури в школах означеного типу обумовлена багатогранним впливом цього навчального предмета на сферу цінностей, свідомість і підсвідомість учня, його емоції і почуття, художньо-образне мислення і творчі здібності. Література сприяє художньо-естетичному та моральному розвитку людини та стимулює

готовність особистості брати участь у різних формах соціокультурного життя суспільства.

Наші дослідження за темою «Зміст соціокультурної лінії навчання української мови й літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами навчання та його дидактико-методичне забезпечення у навчально-виховному процесі» [3, 4, 5] засвідчили, що цей напрям навчання у школах означеного типу вирізняється певною специфікою, особливо це стосується української літератури.

Як відомо, зміст освіти відображається у навчальних програмах, підручниках, дидактичних матеріалах. Навчальна програма з української літератури – розроблений на наукових засадах документ, в якому визначається зміст і обсяг навчального матеріалу з цієї дисципліни та його розподіл за темами. Крім іншого, програма містить перелік знань, умінь і навичок, якими має оволодіти учень у процесі реалізації завдань навчального предмета.

У процесі розроблення змісту соціокультурної лінії навчання враховано, що навчальна програма має передбачати виховний потенціал, генералізувати навчальний матеріал на основі фундаментальних положень сучасної науки, групувати його навколо провідних теоретико-методичних ідей і наукових положень.

Ключові позиції навчальної програми, зокрема й соціокультурної лінії в її змісті, викладаються у пояснювальній записці. У процесі розроблення пояснювальної записки до програми враховано, що реалізація соціокультурної лінії у процесі читання тісно пов'язана з навчанням української мови, оскільки мова, особливо розуміння концептів — слів-знаків національної культури [1], необхідна для того, щоб читання літератури і закладеного в літературних творах соціокультурного змісту було зрозумілим і завдяки цьому ефективним.

Водночас виявлено, що необхідно рахуватись із тим, що п'ятикласники, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах із польською або іншими національними мовами викладання, а такі школи в Україні створюються в містах компактного проживання того або іншого народу, ще недостатньо оволоділи українською мовою як засобом спілкування і навчання. Отже, у процесі добору творів української літератури потрібно виокремлювати ті, які своєю художньою формою, викладом, зображально-виражальними засобами, змістом окремих структурних частин збуджують емоції у читача, викликають у нього певні думки і переживання, активізують уяву і в такий спосіб доносить до нього соціально-культурний зміст, відображений у творчому задумі автора. Таким чином, навчальною програмою мають пропонуватись доступні для сприймання учнями шкіл із національними мовами викладання літературні твори.

Інша важлива особливість соціокультурної лінії програми з української літератури міститься в урахуванні того, що у п'ятикласників, як це доведено Т. Кохно [2], ще недостатньо сформована навичка читання українською мовою, оскільки у початкових класах літературне читання українською мовою як навчальний предмет не виокремлюється. Читання є лише однією зі змістових ліній предмета «Українська мова», у межах якого формуються всі види мовленнєвої діяльності, у тому числі й читацькі вміння та навички. Кількість годин, що відведена для реалізації завдань навчального предмета «Українська мова», у початкових класах не дозволяє сформувати навичку читання на такому рівні, який давав би можливість учню 5 класу повноцінно зрозуміти соціально-культурний зміст літературного твору, усвідомити ті духовні цінності, які в ньому презентовані.

Водночас теоретико-літературний пізнавальний матеріал з рідної для дітей та української літератури, що передбачений програмами для шкіл з

викладанням мовами національних меншин, є тотожним. Цю особливість, яка позитивно впливає на засвоєння соціокультурного змісту в контексті уроків з української літератури, також потрібно враховувати у програмі.

На підставі викладеного пропонуємо назвати навчальний предмет «Літературне читання». Таким чином у назві акцентовано увагу на необхідності навчити дітей повноцінно читати літературні твори, викладені українською мовою. Важливим напрямом роботи у процесі його реалізації є соціокультурна лінія, яка передбачає засвоєння учнями знань соціокультурних особливостей України, культурних цінностей та морально-етичних норм свого, українського та інших народів, а також формування практичних міжкультурних умінь і навичок, зокрема таких, як культурні вміння та навички повсякденного життя тощо.

Соціокультурна лінія, що пропонована у розробленій нами програмі літературного читання у 5 класі, ґрунтується на принципах: наступності між початковою та основною школою; поєднання загальнолюдського, національного та етнокраєзнавчого аспектів змісту освіти; інтегративності, спрямованості на полікультурне виховання учнів; креативності (пріоритет творчої самореалізації засобами літератури); варіативності змісту, методів, технологій; діалогічності, поваги до літератури та культури різних народів.

Аналіз засвідчує, що визначення мети навчання літературного читання у пропонованій програмі зумовлене основними функціями літератури: навчально-пізнавальною, духовно-виховною, комунікативною, естетично-творчою. Отже, основною метою літературного читання у 5-му класі є формування літературознавчої та соціокультурної компетентності, яка містить знання українських літературних творів і вміння співвідносити їх із авторами й епохою, усвідомлено читати, сприймати й аналізувати твір, розглядати його в контексті соціокультурного процесу, зіставляти з літературою свого народу,

висловлювати усно й письмово власну думку про прочитане, толерантно ставитись до літературних надбань різних народів.

Програмові завдання з реалізації соціокультурного напрямку навчання структуровані відповідно до всіх відображених у Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого Міністерством освіти і науки України основних змістових ліній: емоційно-ціннісної, літературознавчої, культурологічної, компаративної.

При цьому емоційно-ціннісна лінія реалізується через такі завдання: сприяння розумінню учнями гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української літератури; формування у школярів ціннісних орієнтирів засобами літератури; формування стійкого інтересу до читання художніх творів, розвиток в учнів власного ставлення до прочитаного; сприяння набуттю школярами досвіду переживань різної модальності та емоційно-ціннісних ставлень до описаних у літературних творах подій та явищ дійсності; формування бажання брати участь у літературно-творчій діяльності, що пов'язано із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань, реалізацією власної індивідуальності учня, відтворенням у творчих роботах та образах індивідуально неповторного чуттєвого досвіду школяра.

Завданнями літературознавчої лінії передбачено: ознайомлення учнів з найкращими здобутками українського красного письменства; розкриття жанрово-стильових особливостей художніх творів, сприяння розумінню учнями пізнавальної, естетичної, морально-етичної функцій української літератури; формування здатності розрізняти й оцінювати художні явища; ознайомлення учнів з життям і діяльністю відомих українських письменників; засвоєння учнями ключових літературних фактів, основних тенденцій розвитку української літератури; розвиток уміння аргументовано й образно

висловлювати власні думки, судження, оцінки, дискутувати з приводу прочитаного тощо.

Культурологічна лінія спрямовує на реалізацію таких завдань: сприяння усвідомленню творів художньої літератури як важливої складової мистецтва; розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому полікультурному контексті, прилучення школярів до української народної культури – світу народної творчості; висвітлення зв'язків літератури з фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями українського народу, удосконалення загальнокультурних умінь та навичок учнів, виховання поваги до національних і світових традицій, толерантного ставлення української та рідної культури, людей різних національностей, різних віросповідань і культур.

Компаративна лінія розгортається у навчальному процесі шляхом виконання низки завдань, спрямованих на виявлення міжлітературних зв'язків, а саме на формування у школярів досвіду порівняння літературних творів, їх компонентів (тем, мотивів, образів, поетичних засобів та іншого), явищ і фактів, що належать до різних літератур, встановлення зв'язків між українською і рідною літературою, розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів в українській та рідній літературах, зіставлення оригінальних творів української літератури та літературних творів національних авторів, сприяння розумінню духовної єдності літератур різних народів.

Для учнів шкіл із національними мовами навчання робота у зазначених напрямках є необхідною, проте у зв'язку з специфікою цієї групи школярів виявляється недостатньою для повноцінного формування літературної компетентності.

Актуальною, крім інших, є також мовленнєво-діяльнісна лінія, яка реалізується через такі завдання: удосконалення читацьких умінь (читати

вголос і мовчки, швидко орієнтуватися в тексті, аналізувати мову твору, визначати художні засоби увиразнення змісту, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, знаходити в тексті описи, характеристики героїв тощо).

Програма передбачає поглиблену роботу над лексикою, яка позначає реалії соціально-культурного життя України, позначає специфічні для української культури поняття. Благодатним соціокультурним матеріалом для навчання є передбачені програмою етичні формули, фразеологічні звороти, прислів'я та приказки, які презентують неповторність української мови, передають життєвий досвід народу, його погляд на світ і на себе.

Програма з літературного читання спрямовує на розвиток здатності учнів до соціокультурного саморозвитку та самонавчання шляхом формування уміння адекватно використовувати соціокультурний досвід, набутий у процесі навчання, самостійно обирати літературний матеріал відповідно до власних потреб та опрацьовувати його у різний спосіб (працювати з навчальною книжкою, хрестоматією, довідковою літературою, мультимедійними засобами тощо).

Структура програми «Літературне читання» зумовлена логікою побудови всього курсу, яка забезпечує цілісність змісту літературної освіти, зокрема й реалізації соціокультурної лінії, в основній школі. Логічна послідовність тем протягом навчального року визначається орієнтацією на такі ключові категорії, як види та жанри літератури, письменники та особливості їх творчості. Тематика на навчальний рік розподіляється на окремі теми варіативно, адже змістове наповнення конкретизується відповідно до специфіки кожного з видів та жанрів літератури та народної творчості.

У пропонованій програмі з орієнтиром на передбачений у навчальному плані час подано орієнтовну кількість годин на навчальний предмет «Літературне читання».

Учитель, ураховуючи підготовку свого класу до сприйняття й розуміння літературних текстів, може змінювати кількість годин на вивчення певного розділу (того чи іншого автора, творів), збільшуючи чи зменшуючи їх у межах визначеного в навчальному плані часу або додаючи години з варіативного змісту.

Кількість годин на вивчення розділів і тем є орієнтовною, тому вчитель, виходячи з конкретних умов навчання, має право самостійно здійснювати перерозподіл годин протягом усього навчального року та реалізувати зміст навчання за рахунок резервного часу та інтенсифікації навчального процесу.

Особливою ознакою програми є те, що її структура є відкритою як для вибору на розсуд учителя певних текстів для читання, так і для їхнього тлумачення, інтерпретації. Деякі тексти програми пропонуються на вибір учителя. Позначені зірочкою (*) твори рекомендується вивчати додатково: за наявності часу і за умови належної підготовки учнів. Учитель може міняти місцями твори, що пропонуються для обов'язкового й додаткового читання, докладного й оглядового вивчення.

У визначенні кола читання для учнів 5 класу ураховується той факт, що учні шкіл з національними мовами навчання недостатньо знають український фольклор, що становить цінний пласт української культури, є джерелом української літератури, надбанням багатьох поколінь українського народу. Крім того, необхідно враховувати й те, що у п'ятикласників ще недостатньо сформований словниковий запас, уміння спілкуватися українською мовою, а фольклорні твори мають величезний потенціал для його збагачення, оскільки є доступними для розуміння, цікавими, легко запам'ятовуються, виконуються, розігруються тощо.

Саме з цих причин для читання у 5 класі пропонуються малі й великі форми фольклорних творів. Їх опрацювання дає можливість учням поринути у

світ соціального життя та української народної культури, викликає мотивацію до читання, сприяє формуванню соціокультурних цінностей, виховує гуманістичні почуття. А паралелі з фольклорними творами рідного народу, які обов'язково має робити вчитель, формує уявлення в учнів про близькість світовідчуття кожного народу.

Тому для забезпечення розуміння соціокультурного змісту прослуханого/прочитаного тексту має бути постійною й систематичною робота над семантизацією окремих слів і виразів з наступною активізацією їх у мовленні у зв'язку з прочитаним художнім твором. Увага до слова, його соціально-культурного значення, вимови, доречного вживання у мовленні має стати постійною турботою вчителя. Лише такий підхід, з одного боку, забезпечуватиме розумінню прочитаного, а з іншого сприятиме формуванню соціокультурної компетентності школярів.

Основні види діяльності учнів на уроках охоплюють творчо-літературне самовираження; сприймання, інтерпретацію та оцінювання літературних творів та творів народної творчості; пізнання соціокультурного змісту літературних творів та засвоєння відповідної термінології. У 5 класі пріоритетними є різноманітні форми практичної діяльності учнів, під час якої відбувається їхнє самовираження у літературній творчості, театралізовано-ігровій діяльності тощо. Учні засвоюють особливості мови різних видів літератури та фольклорної творчості, інформацію про життя українських письменників.

Пріоритетними стають такі види діяльності, як інтерпретація художніх творів у соціокультурному контексті, виконання індивідуальних і колективних проєктів.

Реалізація програми з літературного читання у 5 класі шкіл з національними мовами викладання передбачає широке використання інтерактивно-ігрових форм і методів навчання, які дають змогу кожному учневі

активно прилучитися до мистецтва слова, сприймати соціокультурний зміст літературних творів через взяті на себе ролі автора, читача, виконавця, глядача, слухача або кількох ролей водночас. Це забезпечує йому накопичення живого досвіду безпосередніх читацьких переживань та уявлень про соціально-культурне життя в Україні. Інтерактивно-ігровий підхід орієнтує учнів на власну літературно-творчу діяльність: драматизацію прочитаних творів, постановку «живих картинок», рольові та інші літературні ігри. Це дозволяє учневі творчо інтерпретувати здобуту у процесі літературного читання інформацію, засвоювати не тільки фактичний зміст прочитаного, а також підтекст та його морально-ціннісну основу.

Висновок. Отже, реалізація соціокультурної лінії навчання у процесі літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами викладання безпосередньо пов'язана із змістом програми означеного навчального предмета. Особливості програми визначаються передусім тим, що учні ще недостатньо володіють українською мовою, що зумовлюється об'єктивними обставинами, та необхідністю удосконалення навички читання.

У процесі розроблення змісту соціокультурної лінії навчання враховано, що навчальна програма має передбачати виховний потенціал, генералізувати навчальний матеріал на основі фундаментальних положень сучасної науки, групувати його навколо провідних теоретико-методичних ідей і наукових положень.

Особливістю реалізації соціокультурного напрямку навчання є те, що він викладений у кожній із пропонованих Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти змістових ліній: емоційно-ціннісній, літературознавчій, культурологічній, компаративній. Крім цього додається діяльнісно-мовленнєва лінія, що відображає зміст безпосередньо

соціокультурного значення, а саме, удосконалення навички читання українською мовою.

Література

1. Богданець-Білокаленко Н. І. Формування концептів — слів-знаків національної культури у дітей засобами художнього слова /Об'єднання українців у Польщі. - 2012р., №17. – С. 25-27.
2. Кохно Т. Н. Особливості вивчення української літератури у 5-му класі шкіл з національними мовами навчання : інноваційний аспект / Т. Н. Кохно // Українська мова і література в школі. – №6. – 2016.
3. Кудикіна Н.В. Реалізація соціокультурної лінії навчання у процесі літературного читання учнів шкіл національних меншин (методичний аспект) // Науковий журнал «Парадигма пізнання: гуманітарні питання» - № 2 (13). – К.: Центр міжнародного наукового співробітництва, 2016. - С. 137 – 150. .
4. Кудикіна Н.В. Педагогічний супровід засвоєння соціокультурного змісту творів українського фольклору учнями 5 класу (на прикладі загадок) // Інноваційні технології розвитку особистості. Науково-методичний посібник. Випуск 6/за наук. ред. д. п. н. Н.Б. Гонтаровської. – Дніпро: 2016. – С . стор. 150 - 166.
5. Кудикіна Н.В. Метод рольової гри у реалізацій соціокультурної лінії навчання української мови та читанню учнів 5 класу шкіл із викладанням мовами національних
6. Культурология / [ред. Надежда Гегамовна Багдасарьян]. – М.: Высшая школа, 1998. – 511 с.

osvita.pl

-
7. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социально-функциональные структуры // Социологические исследования. — № 7. — 2000. — С. 7.
  8. Чікарькова М. Ю. Культурна самоідентифікація сучасного українця: свобода духовного вибору / Парадигма пізнання: гуманітарні питання // Науковий журнал - №2 (13). – К: Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом». - 2016. – С. 64 – 78.

Інформація про авторів:

Кудикіна Надія Василівна –

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин і зарубіжної літератури Інституту педагогіки Національної Академії педагогічних наук України

Контактний телефон: 099-440-38-34;

E-mail Kudykina_Nadia@ukr.net

Кохно Тетяна Назіфівна -

науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин і зарубіжної літератури Інституту педагогіки Національної Академії педагогічних наук України